

Korrekción és hűség

Emlékek Heller Ágnesről

Próbálom felidézni a legkorábbi emlékeimet Heller Ágnesről. Valószínűleg a nagydoktori védésén láttam őt először. Az életrajzi adatok szerint 1968-ban nyerte el a tudományok doktora címet, tehát a védés vagy ugyanebben az évben, vagy 1967-ben lehetett. A külsőségekre, a zsúfolt teremre (még az ablakdeszkákra is ültek), a sok híres emberre, akit addig csak névről ismertem (azt hiszem, Lukács Györgyöt is ott láttam először, de abban biztos vagyok, hogy ott hallottam először beszélni) és a felfokozott hangulatra nagyon jól emlékszem. A védés menetét, az opponensi véleményeket, Heller választát és a hozzászólásokat azonban ma már nemigen tudnám felidézni: nagyon régen (több mint 50 éve!) történt, és tartok tőle, hogy akkoriban még – mint afféle kezdő – nem is mindent értettem belőle.¹

A következő emlékem jóval későbbi és nagyon személyes. Azért mondom el, mert kiderül belőle, milyen sokat köszönhetek Heller Ágnesnek. 1969 őszén elveszítettem az állásomat (két év gyakornokoskodás után nem neveztek ki tanársegédnek az Orvostudományi Egyetem filozófiai – pardon: marxizmus-leninizmus – tanszékére, azt az ajánlatot pedig, hogy egy év próbaidőre meghosszabbítják a gyakornoki szerződésemet, visszautasítottam). Heller felhívott, és azt mondta, ő és Fehér Ferenc beszélni szeretne velem (akkor már egy ideje személyesen is ismertük egymást, de azért meglepett a hívása). Az Akadémiai Könyvtár olvasótermének előterében találkoztunk – és az a rövid beszélgetés döntően meghatározta, mondhatni, sínre tette a szakmai pályámat.

De mielőtt elmesélem, mit mondtak, meg kell állnom egy pillanatra. Mindig is úgy emlékeztem, hogy a „munkanélküliségemnek” hamar híre ment, és Heller Ágnes még ’69 őszén jelentkezett. Most utána akartam nézni néhány adatnak, hogy ellenőrizsem a memóriámat, és legnagyobb döbbenetemre kiderült,

¹ Jól emlékszem viszont Lukács György hozzászólásának arra a sokat emlegetett részére, amelyben azt találta mondani az egyik opponensnek, Falus Róbertnek, aki – gondolom – nemcsak szakmai (filozófiai és klasszika-filológiai) érvek alapján támadta élesen az arisztotelészi etikáról szóló disszertációt, hogy Max Weber nem fogott volna kezét azzal, aki a tudományban ilyet tesz.

hogy ez a bizonyos beszélgetés nem lehetett 1970 nyara előtt. Ott ugyanis olyasmiről is szó volt, ami 1970. július 14-én történt. – És akkor röviden összefoglalom az elhangzottakat.

Ági és Feri (ahogy mindig) egymás szavába vágva elmesélte, hogy néhány napja letartóztatták Kerényi Máriát,² aki Lukács leveleit és kézíratait szokta gépelni. Most kellene valaki helyette, és ők rám gondoltak. Lukácsnak úgymint szüksége volna egy titkárnőre, aki az aktuális gépelési feladatokon túl rendezné a régi iratokat és újságkivágásokat. Ráadásul, mondták, nemcsak titkárként dolgozhatnék Lukács mellett, hanem felkérhetném, hogy legyen a Diltheyről tervezett kandidátusi disszertációm nem hivatalos témavezetője. Ők ezt már említették neki, és egyáltalán nem zárkózott el.

Lényegében ennyi hangzott el ezen a számomra sorsdöntő beszélgetésen (amely meglehetősen egyoldalú volt: ők ketten beszéltek, én pedig megilletődötten hallgattam őket). Nekik köszönhetem a következő (ezek szerint mindössze) szűk egy évet,³ amelynek során hetente három délelőttöt töltöttem a Belgrád rakparti lakásban, ahol dolgoztam is egy keveset (leveleket írtam, iratokat rendeztem), de főleg Lukácsot hallgattam és tanultam, tanultam, tanultam.⁴ De erről már nem mesélek, hiszen az nem Heller Ágnesről szólna. Nem tudom felidézni, valaha is megköszöntem-e neki és Fehér Ferencnek a nagy lehetőséget. Valószínűleg nem, most meg már nincs kinek megköszönjem.

A hetvenes években a két nemzedék tagjai – a „Lukács-iskoláé” és a „Lukács-óvodának” nevezett fiatalabbaké, akik közé én is tartoztam – eltávolodtak egymástól. Emlékeim szerint csak 1977-ben, az első Charta-aláírás⁵ után találkoztunk újra, de az utak hamarosan megint elváltak: a hetvenes évek végén Hellerék emigráltak, és a kapcsolat ezzel hosszú időre megszakadt.

² „A Belügyminisztérium illetékes szervei 1970. július 14-én a Német Szövetségi Köztársaság javára végzett kémkedés alapos gyanúja miatt előzetes letartóztatásba helyezte [sic!] Kerényi Mária 41 éves budapesti lakost a Magyar Rádió és Televízió szerződéses alkalmazottját. A nyomozás eddigi megállapításai szerint Kerényi Mária 1968 óta rendszeresen adott át államtitkot képző adatokat a Német Szövetségi Köztársaság egyik vezető beosztású tisztviselőjének, aki státusával visszaélve, kémadatok kiszolgáltatására kérte fel. Kerényi Mária ügyében a vizsgálatot folytatjuk. (MTI)” *Népszabadság*, 1970. 8. (Idézi Nagy Péter: Hans Joachim Vergau nyugatnémet kereskedelmi tanácsos Magyarországon (interjú), *Betekintő* 2017/2. 12.) Az interjú szövege szerint Kerényi Mária a Kulturális Kapcsolatok Intézetében dolgozott (emlékeim szerint Ági és Feri is ezt mondta), a Magyar Rádió és Televízió mint munkahely kizárólag a lábjegyzetben idézett MTI közleményben szerepel. – Lukács György és a róla korábban „Kelemen Anna” néven rendszeresen jelentő Kerényi Mária kapcsolatáról lásd Szőnyi Tamás: Lukács György levelei. Az állambiztonsági szolgálat mint a filozófus postása. *Magyar Narancs*. 2010/18. (05. 06.) https://m.magyararancs.hu/konyv/lukacs_gyorgy_levelei_-_az_allambiztonsagi_szolgalat_mint_a_filozofus_postasa-73705

³ Lukács György 1971. június 4-én meghalt.

⁴ Igaza van Max Webernek: a véletlen és a szerencse – sőt: a „vakszerencse” – komoly szerepet játszik a tudományos (és az egyetemi) életben. Lásd: A tudomány mint hivatás. In Max Weber: *Tanulmányok*. Ford. Wessely Anna. Budapest, Osiris, 1998. 130 és 132.

⁵ 1977. január 19-én 33 magyar értelmiségi nyilatkozatot adott ki, melyben szolidaritását fejezte ki a Charta '77 aláíróival, és elítélte az ellenük alkalmazott repressziót.

A rendszerváltás utáni években sokszor találkoztunk szakmai és társasági összejöveteleken. Nem voltunk ugyan közeli barátok, de „közvetve” – a nagyon közeli közös barátok révén – mégis közel voltunk egymáshoz. Ezekből az évekből sok emlékem van Ágiról, köztük olyan is, amelyik talán másoknak is érdekes lehet. Időrendben elmondok hármat.

Az első, kicsit rendhagyó (Ágira nem igazán jellemző) történet a kilencvenes évek elejéről, amikor ő és Feri már – pontosabban: akkor még csak részben – hazatelepültek. Mindketten szerettek volna megismerkedni Tóth Imrével,⁶ akit én jól ismertem, mert nála voltam Humboldt-öztöndíjas a Regensburgi Egyetemen. Imre is szívesen találkozott volna az akkoriban már világszerte jól ismert Heller Ágnessel, így aztán amikor legközelebb Budapesten járt, együtt meghívtam őket – valamint Tordai Zádort és a feleségét – vendégségbe hozánk. Az este barátságos csevegéssel indult, Ági azonban úgy egy negyedóra elteltével odafordult Imréhez, és óvatlanul azt kérdezte: „Mivel foglalkozik mostanában, professzor úr?” – Akik ismerték Imrét, el tudják képzelni, ami ez után következett.

Imréről tudni kell, hogy egész életében ugyanazzal a problémával, „a nem-euklideszi geometriák matematikai, történeti, filológiai és filozófiai rejtélyeivel” foglalkozott,⁷ és hogy a témáról képes volt bármikor hosszú órákon át lenyűgözően beszélni (valószínűleg napokon át is képes lett volna, ha a hallgatósága bírta volna). Most is ez történt: Imre belekezdett, és az est hátralévő részében soha többet senki nem tudott megszólalni. Bármilyen hihetetlen, Ági sem. (Sőt Feri sem!) Tettek néhány tétova kísérletet: amikor Imre levegőt vett, megpróbáltak bekapcsolódni, de Imre ilyenkor felemelte a mutatóujját, jelezve, hogy még nem fejezte be, és ők nem is szóltak közbe. Aki ismerte Ágit, annak nehéz elképzelni, hogy órákon át meg se szólalt, de jól láthatóan élvezte a nagyszerű előadást, amely talán reggelig (vagy tovább) is eltartott volna, de Feri éjfél tájt megelégedte, felállt, és intett Áginak, hogy ők mennek. (Ezt viszont annak, aki ismerte Ferit, könnyű elképzelni.) Imre még folytatta volna, de Tordai Zádorék is csatlakoztak a távozókhöz, és (a vendéglátók szerencséjére) őt is magukkal vitték.

A második történet jóval későbbi, és az előzővel ellentétben egyáltalán nem rendhagyó. Valamikor az MTA Filozófiai Intézetében 2010 elején történt bot-

⁶ Tóth Imre (1921–2010) neves romániai magyar matematikus, filozófus és matematikatörténész; 1969-ben emigrált a Német Szövetségi Köztársaságba, ahol a Regensburgi Egyetem Tudománytörténeti Tanszékét vezette.

⁷ Vekerdi László szép megfogalmazását idézem: „senki Tóth Imréhez hasonlóan nem ismeri a nem-euklideszi geometriák matematikai, történeti, filológiai és filozófiai rejtélyeit, e nélkül a mindenre kiterjedő alapos ismeret nélkül el sem lett volna képzelhető nagy felfedezése, hogy a »kontra-euklideszi« lehetőség – Arisztotelészről bőséggel dokumentálhatóan – jókor fölbukkan a görög matematikában. Ez a felfedezés meghozta számára a megérdemelt szakmai világhírt, neki azonban csupán kiindulásként szolgált, ahonnan egyre magasabb kilátókra emelkedik.” Vekerdi László: *Tudás és tudomány*. Budapest, Typotex, 1994. 302.

rányos igazgatóválasztás⁸ előtt Ági fölkeresett az egyetemen, és megpróbált meggyőzni, hogy támogassam azt a jelöltet, aki később a pályázat nyertese lett (akkoriban tagja voltam az MTA Filozófiai Bizottságának, amely véleményezte a pályázatokat). Noha nem ez volt az első eset, hogy személyi és szakmai kvalitások megítélésében nem értettünk egyet, Ági ezúttal meglepett: nagyon keményen vitatkozott, még az *ad hominem* érvektől sem tartózkodott (évtizedekre visszamenőleg valamennyi „bűnömet” fölemlgette), úgyhogy ezután egy darabig – hogy is mondjam? – nem kerestük egymás társaságát. De ez nem tartott sokáig: amikor (az intézet dolgozóinak és az MTA szakmai fórumainak állásfoglalásával szemben) kinevezett új igazgató működni kezdett,⁹ Ági sietett a tudomásomra hozni, hogy belátja, tévedett. Tulajdonképpen ezért mondtam el a történetet: nem vagyunk tévedhetetlenek, Ági sem volt az. De ő tudott és mert korigálni.¹⁰

Az utolsó emlékem a legutolsó napokból való. Ágival két héttel a halála előtt, a férjem, Sós Vilmos temetésén találkoztam utoljára, ugyanabban a temetőben, amelyben nemsokára őt kísértük utolsó útjára. A kép belém égett: a szertartás-terem első sorában, nagy kalapban ott ült a kilencvenéves Heller Ágnes. Megrendített, milyen hűséges.

A szertartás után megöleltük egymást, talán mondtunk is valamit, erre nem emlékszem. Aztán elléptem, és többé nem láttam.

Amíg élek, őrzöm róla ezt a képet.

⁸ Lásd Varró Szilvia: Perpatvar a filozófusok közt – Ekkora lett a fejük. *Magyar Narancs*. 2010/3. (01. 21.) https://magyarnarancs.hu/belpol/perpatvar_filozofusok_kozt_-_ekkor_a_lett_a_fejuk-72980.

⁹ Lásd Vári György: Elbocsájtások a filozófiai intézetben – A minősítés forradalma. *Magyar Narancs*. 2010/46. (11. 18.) https://magyarnarancs.hu/belpol/elbocsatasok_a_filozofiai_intezetben_-_a_minosites_forradalma-74988.

¹⁰ Mivel az én történetem talán nem elég meggyőző, hiszen a teljes igazsághoz hozzátartozik az is, hogy a történetnek volt egy olyan része, amelyet utólag már nem lehetett korigálni (a sokunk által legjobb jelöltnek ítélt pályázó az előzetes „ki kit támogat” kampány hatására visszalépett), utalok még egyre. Mitchel Cohen írja a *Dissent* legutóbbi, 2019. őszi számában, hogy akkor tanulta meg igazán értékelni Heller Ágnes, amikor 1986-ban a Lucien Goldmannal folytatott 1968-as vitájáról kérdezte (a vita Lukács regényfelfogásáról és az avantgárral szembeni elutasító álláspontjáról folyt), és Heller kertelés nélkül azt válaszolta „Goldmannak igaza volt, én pedig tévedtem”. Lásd: <https://www.dissentmagazine.org/article/the-example-of-agnes-heller-1929-2019>.